

DARIUSZ CEMPEREK

Petro Skargos *Septyni stulpai* (1582): genezė ir retorinis aspektas

ANOTACIJA. Straipsnyje aptariamos Petro Skargos traktato *Septyni stulpai* (1582) atsiradimo aplinkybės ir analizuojamos šio kūrinio, iki šiol nesusilaukusio įdėmesnių tyrinėjimų, retoriės ypatybės. Šis traktatas yra tam tikra suvestinė, apibendrinanti devynerius metus trukusią jėzuito autoriaus teologinę polemiką su iškiliu kalvinistų teologu Andriejumi Volanu dėl Viešpaties Vakarienės Sakramento (Dievo Kūno buvimo ar nebuvimo tame Sakramente klausimu), taip pat dėl apeigų katalikų ir evangelikų reformatų Bažnyčiose.

Septynių stulpų retorinė analizė parodo didelę meninę šio kūrinio vertę, ypač *elocutio* ir *dispositio* atžvilgiu. Retorines priemones Skarga rinkosi taikydamasis prie eilinio skaitytojo suvokimo lygio, todėl pasitelkė išjuokiamojo realizmo metodą, su simbolistine Volano koncepcija kovojo kurdamas konkrečius meninius vaizdus. Kūrinio kompozicijai jis panaudojo retorinės amplifikacijos techniką, svariausius argumentus paradoksaliai sutelkdamas į kūrinio pabaigoje iškelto neesminio klausimo (ar tikintieji gali priimti sakramentą individualiai, ar negali) svarstymą.

REIKŠMINIAI žodžiai: Petras Skarga, Andriejus (Andrius) Volanas, retorika, *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *extra calvinisticum*, transsubstanciacija, išjuokiamasis realizmas.

Paskutinįjį XVI-ojo ir pirmąjį XVII-ojo amžiaus ketvirtį Ingė Lukšaitė ir Marcelijus Kosmanas apibūdina kaip „Reformacijos ir Katalikų bažnyčios jėgų pusiausvyros laikotarpį“¹ visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Kaip ži-

¹ Ingė Lukšaitė, *Reformacja a przemiany kulturowe w Wielkim Księstwie Litewskim*, Poznań: Instytut Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza, 2003, p. 17–18; Marceli Kosman, *Protestanci i kontrreformacja. Z dziejów tolerancji w Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978, p. 51–55. Lenkų mokslininkas tą

noma, didžiulę politinę ir kultūrinę įtaką valstybės gyvenimui tuo metu turėjo kalvinistų senatorių – biržiškių Radvilų, Dorohostaiskių, Zenavičių, Glebavičių – giminės, o Reformacijos įsitvirtinimą palengvino kitokia nei Lenkijos Karalystėje teisėtvara (to pavyzdys yra Varšuvos konfederacijos aktas, įtrauktas į Trečiąjį Lietuvos Statutą). Kita vertus, siekdami sustiprinti katalikybę aktyviai veikė Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, Jonas Karolis Chodkevičius su savąja frakcija, taip pat 1570 m. Vilniuje įsikūręs jėzuitų ordinas. Katalikybės šalininkų pastangomis 1579 m. Vilniaus jėzuitų kolegija buvo perorganizuota į Akademiją – ant jėzuitiškojo humanizmo pamatų išaugusią nepaprastos kultūrinės svarbos įstaigą. Laikotarpiu, apie kurį kalbama šiame straipsnyje, katalikai ir protestantai faktiškai buvo lygiateisiai visoje Respublikoje².

Petras Skarga į miestą prie Neries atvyko 1573 m., o paskui devynerius metus nuolat gyveno LDK, vėliau dar kartą, 1610–1611 m., lankėsi Vilniuje drauge su karalienės Konstancijos³ dvaru. Kaip ir kituose Respublikos kultūros centruose, kur jam teko gyventi, čia jis labai energingai darbavosi kaip pamokslininkas, administratorius bei organizatorius, katalikų polemistas⁴. Tačiau pirmąkart buvdamas Vilniuje, kur susidūrė su iškiliais evangelikų reformatų teologais – Stanislovu Sudrovijumi⁵, Andriejumi Chšonstovskiu⁶ ir ypač Andriejumi (Andriumi) Volanu⁷, – jis sukūrė keletą griežtai teologinės tematikos darbų, kurių jo gausiame rašytiniame palikime nėra daug. Tai

ribą pastūmėjo iki 1640 m., kai atsitiko du simboliniai įvykiai: buvo uždrausta kalvinistų bendruomenės veikla Vilniuje ir mirė įtakingiausias jų globėjas Kristupas Radvila II.

² Žr. Wojciech Kriegseisen, *Stosunki wyznaniowe w relacjach państwo–kościół między reformacją a oświeceniem*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2010, p. 533–575, ir kt.

³ Turima galvoje Konstancija Habsburgaitė (1588–1631), antroji Zigmanto Vazos žmona. – *Vert. past.*

⁴ Žr. Janusz Tazbir, „Skarga Piotr“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 38, Warszawa: Polska Akademia Umiejętności, 1997, p. 35–42.

⁵ Stanislovas Sudrovijus (Stanisław Sudrowski, Stanislaus Sudrovius, apie 1550–1600) – protestantų pamokslininkas, Vilniaus distrikto Kalvinistų bažnyčios superintendentas. – *Vert. past.*

⁶ Andriejus Chšonstovskis (Andrzej Chrzastowski, Andreas Chrastovius, apie 1555–1618) – kalvinistų pamokslininkas, darbavęs Vilniuje, Alšėnuose, Zaslave, Biržuose (Kristupo Radvilos Perkūno dvare); manoma, kad po Sudrovijaus mirties tapo Vilniaus superintendentu (1603–1613). – *Vert. past.*

⁷ Žr. Dariusz Chemperek, „Środowisko literackie protestantów w Wilnie pierwszej połowy XVII wieku. Krąg pisarzy zborowych“, in: *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, t. 4, 2007, p. 43–52.

veikalai *Už švenčiausiąją Eucharistiją prieš Cvinglio ereziją, [atkirtis] Andriejui Volanui*⁸, *Sakramentininkų, arba cvingliokalvinistų, dvylika gudrybių [...]. Prieš Andriejų Volaną, šio erezijos užkrato Lietuvoje archiministrą*⁹ ir *Septyni stulpai, kuriais paremtas katalikų mokymas apie švenčiausiąją Altoriaus Sakramentą*¹⁰. Tik į gyvenimo pabaigą, prabėgus daugiau nei dvidešimčiai metų, Skarga grįžo prie teologinės tematikos – išleido du „arijonų sugėdijimus“¹¹.

Septyni ramsčiai yra paskutinis literatūrinis vaisius kone dešimt metų trukusio Skargos disputo su Volanu – iškiliu teologu, teisės teoretiku, daugiau nei keturiasdešimties visuomeninės bei religinės tematikos veikalų autoriumi, Mikalojaus Radvilos Rudojo, vėliau Kristupo Radvilos Perkūno dvariškiu ir patikėtiniu¹².

Atkilėlis iš Didžiosios Lenkijos, apsigyvenęs Lietuvoje šeštajame XVI a. dešimtmetyje, Volanas, kaip rašytojas ir politikas, per keliasdešimt metų

⁸ [Petrus Scarga,] *Pro Sacratissima Eucharistia contra haeresim Zvinglianam. Ad Andream Volanum, praesentiam Corporis D. N. Iesv Christi, ex eodem Sacramento auferentem Petri Scargae Societatis Iesv Libri Tres*, Vilnae: Ex typographia, et sumptibus [...] Nicolai Christophori Radivili [...], 1576.

⁹ [Petrus Scarga,] *Artes dvodecim Sacramentariorvm sev Zvingliocalvinistarvm, qvibus op-pugnant, & totidem arma Catholicorvm quibus propugnant praesentiam Corporis D. N. Iesv Christi in Eucharistia. Contra Andream Volanum huius haereticae pestis in Lituania Archiministrum. Authore Petro Scarga Presbytero Societatis Iesv*, Vilnae: Typis & sumptibus [...] Nicolai Christophori Radiuili [...], 1582. [Ministrais – „Dievo žodžio tarnais“ (iš lot. *minister verbi Dei*) – buvo vadinami protestantų kunigai. – Vert. past.]

¹⁰ [Piotr Skarga,] *Siedm Filarow Ná ktorych stoi Kátolicka náuká o przenaświétszym Sakramencie Ołtarza postawione przeciw náuce Zwingliáńskiey, Cálwinskiey Iędrzeiá Wolaná, y przeciw Pedagoiey teraz po Polsku wydánay, iednego ciemnego Ministrá, z ciemney Drukárnicy. Przez Księdzá Piotrá Skargę Kapłana Societatis Iesu, ktory to co po Laćinie przeciw temuż Wolanowi dwakroć pisał dla poięcia pospolitego po Polsku zebrał*, [W Wilnie:] W Drukarni y nakładem [...] Mikołaiá Krysztofá Radziwiłá, 1582.

¹¹ Turimi galvoje leidiniai *Arijonų sugėdijimas* ir *Antrasis arijonų sugėdijimas* (*Zawstydzienie Arianów, y wzywanie ich do pokuty y wiary Chrześciańskiey. Przy nim Kazanie o przenachwalnieyszey Troycy. Czynione od X. Piotra Skargi, Societatis Iesv*, W Krakowie: Z Drukarniey Andrzeia Piotrkowczyka, 1604; *Wtore zawstydzienie Arianow, Przeciw [...] Jaroszowi Moskorszowskiemu z Moskorszowa [...]*, W Krakowie: W Drukarniey Andrzeia Piotrkowczyka, 1608). – Vert. past.

¹² Naujausią Volano biografiją žr.: Kęstutis Daugirdas, *Andreas Volanus und die Reformation im Grossfürstentum Litauen*, Mainz: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008, p. 21–31; Roman Mazurkiewicz, „Wstęp“, in: Andrzej Wolan, *De libertate politica sive civili. O wolności Rzeczypospolitej albo ślacheckiej*, tłumaczenie Stanisława Dubingowicza, wyd. i oprac. Maciej Eder, Roman Mazurkiewicz, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2010, p. 9–23.

visiškai persiėmė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės interesais; jis buvo labai ryški asmenybė, tapo panegirinių (iš šalininkų pusės) ir pajuokiamųjų (iš priešininkų) literatūros kūrinių herojumi¹³. Katalikų teologai jį gerbė; to įrodymas – reikšmingų asketikos¹⁴ veikalų autoriaus Mikalojaus Lenčickio (Mikołaj Łęczycki, Nicolaus Lancicius, 1574–1653) nuomonė (tiesa, išsakyta tik rankraštyje): „Volaną jis laikė mokyčiausiu iš visų protestantų kunigų bei superintendentų, kiek tik jų pažinojo laikotarpiu nuo 1582 iki 1634 m.“ Aistringa Skargos polemika su Volanu, Bronisławo Natońskio apibūdinta kaip „įstabus XVI a. ginčas, kurį galima būtų pavadinti Disputu apie Švenčiausiąjį Sakramentą“¹⁵, užkabino platų besidominčiųjų ratą ir išjudino intelektualus bei leidėjus kone visoje Europoje (Vilnius, Florencija, Roma, Paryžius, Bazelis, Ingolštatas). O prasidėjo ji gana įprastai, Vilniaus vaito namuose.

Skarga ir Volanas Vilniuje susitikdavo įvairiomis aplinkybėmis ir įvairiose vietose, tarp jų ir nemažą įtaką turinčio Vilniaus vaito kataliko Augustino Rotundo Mieleskio – Volano bičiulio – namuose. Kalvinisto pokalbiuose su jėzuitu dalyvaudavo ir tuometinės Vilniaus jėzuitų kolegijos profesoriai Emanuelis de Vega (Manuel de Vega, Emmanuel Vega, 1548–1640?) ir Antanas Posevinas (Antonio Possevino, Antonius Possevinus, 1533/1534–1611). Jei tikėsimės Skargos pasipasakojimu veikale *Už Švenčiausiąją Eucharistiją*, tokie

¹³ Calvinistai sukomponavo anagramą *ANDREAS VOLANUS – NOVA LAUS ARDENS* („Andriejus Volanas – nauja liepsnojanti šlovė“), Baltramiejus Richijus lotyniškame eilėraštyje, išspausdintame drauge su didžiausiu Volano veikalu *Apie pilietinę, arba politinę, laisvę (De libertate politica sive civili, 1572)*, žaidė Volano pavardės sąskambiu su lotynišku veiksmažodžiu *volare* („skraidyti“) ir jo vediniais, o štai švedas jėzuitas, Vilniaus akademijos profesorius Laurynas Bojeris (Laurentius Boyer) parašė lotynišką epigramą, kurioje skelbia, kad Volano pavardė sudaryta iš lenkiško žodžio *wół* („jautis, galvijai“) ir lotyniško *anus*, kuris priklausomai nuo šaknies balso ilgio) gali reikšti „senė“ arba „išeinamąją angą“. Ši „etimologinį“ konceptą panaudojo ir jėzuitas Andriejus Jurgevičius, po Skargos išvykimo tapęs pagrindiniu kalvinisto oponentu. Žr.: Eugeniusz Jarra, „Ks. Skarga a Wolan, rzecznik kalwinizmu polskiego w XVI wieku“, in: *Horyzonty*, 1963, Nr. 8 (80), p. 9; Eugenija Ulčinaite, *Baroque Literature in Lithuania*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 21–22; Bartholomeus Richius, „In libellum Andreae Volani [...]“ = Bartłomiej Richius, „Na książkę Andrzeja Wolana [...]“, tłum. Dorota Gacka, in: Andrzej Wolan, *De libertate...*, 2010, p. 252, 434.

¹⁴ Asketika (iš gr. *askēsis* – pratybos, lavinimasis) – krikščioniškosios teologijos disciplina, kurios objektas – atskiro žmogaus krikščioniško gyvenimo uždaviniai, krikščioniškų dvasinių nuostatų formavimas, laikantis askezės. – *Vert. past.*

¹⁵ Bronisław Natoński, *Humanizm jezuicki i teologia pozytywno-kontrowersyjna od XVI do XVIII wieku. Nauczanie i piśmiennictwo*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2003, p. 114.

bičiuliški susitikimai ir pokalbiai apie religiją jam teikė vilčių, kad pašnekovas galėtų atsiversti į katalikybę. Kadangi

tokiam tikslui susitikimai prie liudininkų netiko, mat jų metu ambicingas noras nugalėti priešininką dažnai nusverdavo sprendimų objektyvumą, o pasiūlymą konfidencialiai pasimatyti akis į akį, idant Skarga galėtų jam išaiškinti jo paklydimus, Volanas atmetė, jėzuitas, neketindamas pasiduoti, 1573 m. kreipėsi į jį „paskatin-tas krikščioniško rūpesčio dėl jo sielos išganymo, privačiu raštu, – tyru, nuoširdžiu, geranoriškumo kupinu“, kuriame buvo aiškinamas šv. Augustino mokymas apie Eucharistiją, priešingas Kalvino interpretacijai.

Šis raštas, pasak Skargos, buvo Volanui pasiųstas „neturint tikslo paerzinti adresatą, slapta, antspauduotas, žinant vos keliems namiškiams“¹⁶ (kalba-ma apie Jėzaus Draugijos namų Vilniuje gyventojus). Tačiau diskusija greitai išsprūdo iš jėzuito kontrolės ir įgavo viešą pobūdį. Galima išskirti šešis jos etapus; toliau pateikiamas glaustas jų aptarimas, praleidžiant kultūrinio bei politinio konteksto detales¹⁷.

1. Į privatų Skargos raštą Volanas kitais, 1574, metais atsakė spaudiniu *Tikra ir teisinga senosios Bažnyčios nuomonė apie Viešpaties Vakarienę*¹⁸. Dedikavo jį Vilniaus vyskupui Valerijonui Protasevičiui, kuris į tai žaibiškai sureagavo nurodymu tą spaudinį sudeginti, sunaikinti, taip pat draudimu jį skaityti ar turėti, grasindamas eskomunika. Vyskupo reikalavimai, matyt, buvo įgyvendinti, nes dabar šio Volano traktato težinoma vien antraštė.

2. 1575 m. prieš šią kalvinisto knygą pasisakė įtakingas ispanų kilmės jėzu-itas, Romos kolegijos profesorius Pranciškus Turianas (Francisco Torres, Fran-ciscus Turrianus, apie 1509–1584), kuris Florencijoje išleido *Prieš Andriejų Volaną [nukreiptą] traktatą apie Švenčiausiąją Eucharistiją*¹⁹. Tai buvo vienas

¹⁶ *Ibid.*, p. 20. Cituojamas veikalo *Už švenčiausiąją Eucharistiją* ištraukas vertė Eugeniuszas Jarra.

¹⁷ Žr. Eugeniusz Jarra, *op. cit.*, Edward Świącki, „Skarga jako obrońca katolickiej nauki o Eucharystji“, in: *Przegląd Teologiczny*, sąs. 9, 1928, p. 27–38, 112–146, 226–252.

¹⁸ [Andreas Volanus,] *Vera et orthodoxa veteris Ecclesiae sententia de Coena Domini ad Petrum Skarga per Andream Volanum. Typis Castri Loscensis, 1574*. [Šio neišlikusio veikalo antraštė pateikiama pagal: Karol Estreicher, *Bibliografia Polska*, Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. 33, p. 241. – *Vert. past.*]

¹⁹ [Franciskus Turrianus,] *Francisci Turriani Societatis Iesu De sanctissima Eucharistia, Tractatus primus contra Volanum Polonum*, Florentiae: Apud Bartholomaeum Sermartellium, 1575.

iš daugiau kaip septyniasdešimties poleminių Turiano veikalų prieš protestantus. Kiti traktato *Prieš Andriejų Volaną* leidimai pasirodė Romoje (1576) ir Paryžiuje (1577). Pažymėtina, kad Skarga, kuris Volano atkirtį priėmė labai asmeniškai, dviejuose laiškuose prašė Jėzuitų ordino generolo Everardo Merkuriano (Everard de Marcour, Everardus Mercurianus, 1514–1580), kad ispano teologo veikalas nebūtų išleistas Lenkijoje:

Tegu Volanas nemano, jog esame tokie neįgalūs, kad mus tenka ginti Romos teologams. Kitatikiai nieko taip netrokšta, kaip suteršti mūsų gerą šlovę, kuri iki šiol nėra nukentėjusi. O ir pačiam Volanui būtų per didelė garbė, jei mes šauktumėmės Romos tėvų pagalbos prieš jį.

Ir kiek toliau:

Jei reikalai taip pakryptų, tai būtų visiškai nepriimtina, – juk kalbama jau nebe apie mano, bet apie Kolegijos ir visos provincijos autoritetą; kokie silpni ir niekingi pasirodytume, jei prieš to eretiko plepalus būtų iškviestas pastiprinimas iš pačios Romos! [...] Esama tam tikrų aplinkybių, kurių niekas kitas nežino, tik mes, kurie sukamės šiuose ratuose.

3. 1576 m. Skarga Vilniuje išleido atsaką į Volano knygą, – jau minėtą veikalą *Už švenčiausiąją Eucharistiją prieš Zvinglio ereziją*. Šiuo veikalu mūsų jėzuitas debiutavo kaip teologas. Žymaus Kontrreformacijos veikėjo kardinolo Stanislovo Hozijaus (Stanisław Hozjusz, Stanislaus Hosius, 1504–1579) nuomone, Turiano traktatas teologijos atžvilgiu buvo vertingesnis, nors lenkų autoriaus knygos jis irgi nelaikė menkaverte²⁰.

4. Į Skargos ir Turiano raštus Volanas atsakė Steponui Batorui dedikuotu (mat manė, kad karalius palankus Reformacijai) veikalu *Tikros ir teisingos senosios Bažnyčios nuomonės apie Viešpaties Kūno ir Kraujo Sakramentą gynyba [...] prieš naują ir melagingą Perkeitimo dogmą*²¹, išspausdintu Laske

²⁰ Žr. Bronisław Natoński, *op. cit.*, p. 62.

²¹ [Andreas Volanus,] *Defensio verae Orthodoxae veterisque in Ecclesia Sententiae, de Sacramento Corporis et Sanguinis Domini nostri Iesu Christi, veraque eius in Coena sua praesentia, contra nouum et commentitium Transubstantionis [sic!] dogma, aliosque errores ex illo natos: ad Petrum Scargam Iesuitam Vilnensem [...]. Authore Andrea Volano [...], Losci Litauorum: In*

(Loske) 1579 m. Vėliau jis dukart buvo perleistas Bazelyje – 1586 ir 1589 m.

5. Reakcija į šį spaudinį buvo *Antano Posevino laiškas Steponui Pirmajam, Lenkijos karaliui [...]. Prieš kažkokį Volaną, lietuvių eretiką*, išleistas Vilniuje 157 m.²², o paskui dar du kartus Ingolštate – 1583²³ ir 1585 m.

6. Atsakyti į Volano veikalą Skarga vėl kiek susivėlino – dėl gausybės darbų, kurių turėjo kaip administratorius, pamokslininkas ir rašytojas. Užtat 1582 m. jis publikavo net dvi knygas, kuriose polemizavo su oponento kalvinisto pažiūromis: *Sakramentininkų, arba cvingliokalvinistų, dvylika gudrybių* ir *Septynis ramsčiai* (abi Vilniuje, Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio spaustuvėje).

Kalvinistų teologas atsikirto dar dviem tekstais, išleistais 1583 ir 1584 m.²⁴ Tačiau Skarga jau nebesivargino į juos atsakinėti, o netrukus „erezijos užkrato Lietuvoje archiministras“ susilaukė naujo priešininko – Vilniaus jėzuitų auklėtinio Andriejaus Jurgevičiaus²⁵. Paskui į pagalbą Volanui atėjo Jonas Lasickis (Jan Łasicki, Ioannes Lasicius, 1534–1599), užginčijęs Posevino tezes²⁶. Ginčas tęsėsi iki 1599 m., taigi ketvirtį amžiaus. Kaip pastebėjo šiuolaikinis tyrinėtojas, į „vilniškę bibliomachiją“ iš abiejų pusių buvo įsitraukę mažiausiai keturiolika polemistų, o jos derlių sudaro apie 30 publikacijų²⁷.

typographia [...] Iohannis Kiscæ [...] et eiusdem impensis, per Iohannem Kartzanum Velicensem, 1579. [Ši knyga yra pataisytas ir papildytas pirmajame sąrašo punkte nurodyto veikalo (žr. 20 išnašą), sunaikinto Vilniaus vyskupo nurodymu, variantas. – Vert. past.]

²² Šis leidimas žinomas tik iš paties Posevino paliudijimo, tiksliai jo antraštė niekur nenurodyta; žr. Karol Estreicher, *op. cit.*, t. 25, p. 106. – Vert. past.

²³ [Antonius Possevinus,] *Antonii Possevini, de Societate Iesv, Epistola Ad Stephanvm Primvm Poloniae Regem Serenissimum. Adversvs Qvendam Volanum Haereticum Litanum*, Ingolstadii: Ex Officina Typographica Wolfgangi Ederi, 1583.

²⁴ Turimi galvoje Volano veikalai *Idololatriæ Loiolitarvm Vilnensium Oppugnatio [...]. Authore Andrea Volano*, Vilnae: Typis et sumptibus eiusdem Andreae Volani, 1583 (publikacija lietuvių kalba: Andrius Volanas, „Vilniaus lojolininkų stabmeldystės pasmerkimas“, vertė Marcelinas Ročka, in: Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996) ir *Andreae Volani Libri Quinque. Contra Scargæ Iesuitæ Vilnensis Septem [...]*, Vilnae: Typis & sumptibus [...] Ioannis Hlebovicii [...], 1584. – Vert. past.

²⁵ Bronisław Natoński, *op. cit.*, p. 60–65, 90–92. [Andriejus Jurgevičius (Andrzej Jurgiewicz, Andreas Iurgievicius, ?–1640) – jėzuitų auklėtinis, Vilniaus kanauninkas, parašęs nemažai prieš protestantizmą nukreiptų veikalų. Bent šešių iš jų antraštėse kaip pagrindinis priešininkas įvardytas Andriejus Volanas. – Vert. past.]

²⁶ Žr. Mirosław Korolko, *Klejnot swobodnego sumienia. Polemika wokół konfederacji warszawskiej w latach 1573–1658*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1974, p. 88–89.

²⁷ Jakub Niedźwiedz, *Kultura literacka Wilna (1323–1655)*, Kraków: Uniwersitas, 2012, p. 292–293.

Septyni stulpai, kuriais paremtas katalikų mokymas apie švenčiausiąjį Altoriaus Sakramentą, pastatyti prieš Andriejaus Volano [skleidžiamą] cvinglijonišką, kalvinistišką mokymą ir prieš vieno neaiškaus ministro „Pedagogiją“, dabar jau ir lenkiškai išleistą neaiškioje spaustuvėje. Parašyta Petro Skargos, Societatis Iesu kunigo, kuris tai, ką prieš tą patį Volaną dukart rašė lotyniškai, [dabar] surinko lenkiškai, kad būtų suprantama plačiajai visuomenei – tai traktatas, autoriaus sumanytas kaip ilgai trukusio teologinio disputo katalikiškosios pusės tezių apibendrinimas ir jų populiarinimo priemonė. Antraštėje Skarga nurodo savo oponentą ir jo teologinį užnugarį, aiškiai pabrėžia, kad kūrinys yra ne dviejų ankstesnių lotyniškų teologinių veikalų vertimas, bet lenkiškas tuose veikaluose pateiktų argumentų „rinkinys“. Taip jį suprato ir priešininkas, kuris savajame atsake priekaištavo jėzuitui už kūrinio publikavimą lenkų kalba, „kad turėtų daugiau klausytojų savo pašaipoms“²⁸. Tai nėra tušti žodžiai, jei prisiminsime 1581 m. rugpjūtį Vilniuje kilusias prieš evangelikus nukreiptas riaušes, kai Akademijos studentai užpuolė kalvinistų laidotuvių procesiją ir ant laužo buvo deginamos kitatikių knygos²⁹. Be to, teologiniuose disputuose – nei žodžiu, nei raštu – paprastai nebūdavo vartojamos nacionalinės kalbos (ir dėl kitų priežasčių, bet ir vengiant kiršinti minią).

Kad apčiuoptume Skargos veikalo retorikos ypatumus, visų pirma *dispositio*³⁰ srityje, svarbu žinoti dar vieną traktato genezės detalę. Netrukus po to, kai pasirodė Volano *Tikros ir teisingos nuomonės gynyba*, 1579 m. gruodį, mūsų jėzuitas sakė pamokslą per katalikės Kotrynos Radvilienės, protestanto Kristupo Radvilos Perkūno žmonos, laidotuves. Suprantama, jose dalyvavo daug kalvinistų – velionės vyro draugų ir dvariškių; tuo Skarga pasinaudojo kaip galimybe katalikybei propaguoti. Laiške popiežiaus nuncijui Caligariui³¹ jis rašė:

Daug kalbėjau prieš erezijas ir visą tą dalyką padalijau į septynis pasakymus, arba skyrius, kuriuose atskleidžiau jų apgaules. [...] Jeigu turėčiau tiek laiko ir jei viršinininkai leistų, paviešinėčiau apie tuos septynis pasakymus atskirą veikalėlį ir

²⁸ Žr. Edward Świącki, *op. cit.*, p. 119.

²⁹ Žr. Janusz Tazbir, *Piotr Skarga...*, p. 60–61.

³⁰ *Dispositio* („išdėstymas“) – klasikinės retorikos terminas, reiškiantis vieną iš kalbos kūrimo etapų – logišką kalbos elementų grupavimą – *Vert. past.*

³¹ Giovanni Andrea Caligari (1527–1613) – popiežiaus Grigaliaus XIII nuncijus Lenkijoje, Bertinoro vyskupas; karštas Reformacijos priešininkas.

įrodyčiau, gelbėdamas sielas, kad nenugalima yra tai, ką pasakiau ir kuo katalikų tikėjimas naudojasi kovodamas prieš erezijas.³²

Šį sumanymą Skarga įgyvendino po trejų metų. Kaip galima spręsti iš cituotojo ir iš kai kurių kitų tekstų, jis dažnai taikė tokį metodą – spaudai skirtuose veikaluose plėtojo ir gilino mintis, anksčiau išsakytas pamoksluose³³. Tačiau pažymėtina, kad šiuo atveju tą metodą jis pritaikė kūrinio kompozicijai (t. y. *dispositio*); *inventio*³⁴ šaltiniai nurodyti pačioje antraštėje: tai lotyniškai veikalai, kuriuos jis „prieš tą patį Volaną dukart rašė“.

Traktatą *Septyni stulpai* sudaro septynios dalys, kurias autorius išvardija jau pratarinėje „Skaitytojui“: I – „Tikras ir realus mūsų Dievo kūno buvimas tame Sakramente“, II – „Duonos ir vyno šventinimas ir perkeitimas“, III – „Mišios ir to paties Dievo kūno ir kraujo auka“, IIII – „Nusilenkimas ir garbės teikimas [Kristaus kūnui tame Sakramente]“, V – „Ne vien dvasinis, bet ir kūniškas Kristaus kūno Sakramento priėmimas“, VI – „[Sakramento] priėmimas vienu pavidalu neaukojantiems³⁵“, VII – „Dievo kūno priėmimas dažnai ir pavieniui“. Dalių (iki pasirodant Jokūbo Vujeko *Biblijos* vertimui katalikų leidiniuose jos dažniausiai būdavo vadinamos neutraliu lotynišku žodžiu *capitulum*) – simbolinių stulpų – antraštės pačioje knygoje šiek tiek skiriasi nuo pateiktųjų pratarinėje, kai kurios išplėtos, tačiau jų turinys tas pats.

Sumanymas traktatą sukomponuoti iš septynių dalių galbūt sietinas su viduramžine bernardinų tradicija svarstyti vadinamųjų septynių paskutinių žodžių, kuriuos Jėzus ištarė ant kryžiaus, reikšmės³⁶. Sąsajos pagrindas –

³² Cit. pagal: Edward Świącki, *op. cit.*, p. 119.

³³ Žr. Janusz Tazbir, *Piotr Skarga...*, p. 52, ir kt. Pavyzdžiui, du 1595 m. seime sakyti pamokslai tais pat metais buvo išspausdinti rinkinyje *Pamokslai visų metų sekmadieniams ir šventėms* (*Kazania Ná Niedźiele y Święta, całego Roku X. Piotra Skargi, Societatis Jesu*, W Krakowie: W Drukarniwy Andrzej Piotrkowczyk, 1595). Kitaip nei teigia literatūrinė legenda, *Seimo pamokslai* nebuvo sakomi 1597 m. seime. Žr. Stanisław Kot, „Wstęp“, in: Piotr Skarga, *Kazania sejmowe*, oprac. Stanisław Kot, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1925, p. LVII–LXI.

³⁴ *Inventio* (lot. „suradimas“) – klasikinės retorikos terminas, reiškiantis vieną iš kalbos kūrimo etapų – medžiagos rinkimą ir klasifikavimą. – *Vert. past.*

³⁵ T. y. kitiems šv. Mišių dalyviams, išskyrus jas aukojantį kunigą. – *Vert. past.*

³⁶ Apie šią tradiciją žr. Mirosław Korolko, „Wstęp“, in: *Polskie pieśni pasyjne. Średniowiecze i wiek XVI*, red. Juliusz Nowak-Dłużewski, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1977, t. 1, p. 29; Teresa Michałowska, *Średniowiecze*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995, p. 429–431.

analogija tarp istorinės Kristaus aukos ir jos, kaip išganymo, reikšmės, atspindimos Viešpaties kūno ir kraujo auka per šv. Mišias. Pratarmė „Skaitytojui“ pradedama tokiais žodžiais:

Statydamas šiuos tvirtus stulpus, į jų pamatą kloju visagalio Dievo žodį: TAI YRA MANO KŪNAS, TAI YRA MANO KRAUJAS, ant jų tad statomi šie stulpai.³⁷ (p. [2])

Kompozicija, paremta skaičiumi septyni, gali taip pat būti aliuzija į septynias Šventosios Dvasios dovanas, – būtent ją mūsų jėzuitas mini pratarmėje, kaip savo kelrodę: „tai įrodinėsiu, apšviestas ir vedamas Šventosios Dvasios“ (p. [3]). Toliau mąstant šia linkme, dėmesį patraukia ST Patarlių knygos 9, 1 eilutė iš kiek vėlesnio Jokūbo Vujeko Biblijos vertimo: „Mądrość zbudowała sobie dom, wyciosała siedm filarów.“ Šios eilutės prasmė, joje panaudoti įvaizdžiai glaudžiai siejasi su Skargos veikalo koncepcija ir apeliavimu į Šventąją Dvasią, – „septyni stulpai“ simbolizuoja ir katalikiškosios teologijos pastovumą, ir jos dvasinius turtus. Tačiau tiesiogiai Skarga šia Biblijos vieta nesiremia, tikriausiai nenorėdamas trumpoje pratarmėje Senojo Testamento citata užgožti nuorodos į Kristaus žodžius, pasakytus per Paskutinę vakarienę, taip pat vengdamas suteikti Volanui (ar kitiems kalvinistams) pagrindą užsipulti jį dėl perdėto alegoriškumo, anuomet sieto su viduramžine teologija.

Glausta, *simplex* tipo pratarmė atstoja turinį, tačiau drauge pažymi persvajios tikslą ir dėstymo metodą:

Šiais [stulpais] yra paremtas mokymas apie tą nuostabiausiąjį Sakramentą – tarsi didingiausi rūmai. Kai aš tai įrodinėsiu, apšviestas ir vedamas Šventosios Dvasios, pirmiausia nuversiu supuvusius cvinglijonų statinio narvus, į kuriuos jie gaudo apakėlius, o paskui po vieną [jų vietoje] statysiu šiuos stulpus. (p. [2]–[3]).

Pagal Aristotelio įvestą viešųjų kalbų klasifikaciją *Septyni stulpai* priskirtini prie *genus deliberativum* – patariamąsios (svarstomosios, apmąstomosios) rūšies. Skarga šiame kūrinyje nagrinėja ir vertina evangelikų reformatų, „sakramentinin-

³⁷ Cit. iš: <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=2739&from=publication> [skaitmeninė pirmojo leidimo egzemplioriaus kopija]. Didžiosiomis raidėmis, kursyvu ar kitaip išskirtos teksto vietos atkartoja originalą. Bet kokie pakeitimai, įsikišimai į tekstą pažymėti laužtiniais skliausteliais, vienu atveju nurodyti skliausteliuose prie citatos.

kų“ (cvinglijonų) ir katalikų argumentus ginčė dėl realaus ar simbolinio Viešpaties kraujo ir kūno buvimo Eucharistijoje (kitai – Švč. Komunijoje, Švč. Sakramente, Altoriaus Sakramente). Žinoma, traktatas turi ir poleminių geluonių, – jis sumanytas kaip viena iš tų knygų, kurias autorius vadina „karingomis eretikų atžvilgiu“ (p. 191). Visi skyriai sukomponuoti vienodai: autorius glaustai, kartais cituodamas (tas vietas spaustuvininkas surinko smulkesniu šriftu) pristato priešininkų pažiūras, – tai ir yra „cvinglijonų narvas“³⁸ (*klatki*), kitai tariant, spąstai, kartais dar pavadinami „blėniais“ (*kletnie*, p. 85, 227 ir kt.), t. y. „kvailystėmis, paistalais“. Tuoj po citatų, paties išverstų iš lotyniškų Volano veikalų, – pažymėtina, nenurodydamas jų antraščių, – jėzuitas užginčija oponento teiginius, o paskui „sakramentininkų“ ir kalvinistų pažiūras sukritikuoja platesniais diskursais specialiuose poskyriuose, pavadintuose „katalikiškomis atramomis“ (*podpory katolickie*). Krinta į akis disproporcija tarp katalikiškų ir priešininkų argumentų kiekio: dažniausiai „atramų“ skaičius gerokai viršija „narvų“ skaičių (I skyriuje šis santykis yra aštuoni ir trys, II – šeši ir penki, III – vienuolika ir šeši, VI – septyni ir keturi). Tik IV ir VII skyriuose polemistas išlaikė argumentų *contra* ir *pro* simetriją, o V skyriuje aštuonis „cvinglijonų narvus“ atsveria vos keturios „atramos“.

Veikalo gale yra skyrelis pavadinimu „Šių knygų užbaigimas“ („Zamknienie tych ksiązek“, p. 252–254). Jame pagal retorikos reikalavimus kreipiamasi į skaitytoją, tikintis jo palankumo („mieliausias skaitytojau“), pagrindinė diskurso tezė išryškinama pasitelkiant eschatologinius motyvus; tiesiogiai čia primenamas tik vienas disputo aspektas (turi ar neturi mirštantieji priimti Eucharistijos Sakramentą); galiausiai išsakoma viltis, kad skaitytojas „iš šių knygų“ arba gaus „įspėjimą saugotis sakramentininkų nuodų“, arba bus nuo jų „pagydytas, Dieve duok“ (p. 254).

Kompozicijos paprastumas ir logiškumas aiškintini faktų, kad leidinys buvo skirtas platesniam skaitytojų ratui. Net menkai teologijoje tėsigaudantis skaitytojas dėl labai aiškiai išdėstyto turinio nesunkiai būtų galėjęs tame veikale susirasti reikiamų argumentų ginčui apie perkeitimą

³⁸ Skargos vartojamas žodis „klatka“ senojoje lenkų kalboje turėjo dvi nesusijusias reikšmes: „narvas, narvelis“ ir „niekai, tauškalai, tuščios kalbos“ (pažymėtina, kad pirmajame Sirvydo žodyno leidime nurodyta tik pastaroji reikšmė). *Septynių stulpų* autorius, be abejo, sąmoningai pasirinko šią homonimų porą, kad galėtų žaisti dviprasmybėmis. Gali būti, kad iš tiesų jis turėjo galvoje ne narvus, bet jų grotų virbus, savuosius „stulpus“ vaizduodamasis kaip jų priešingybę. – *Vert. past.*

(transsubstanciaciją). Kad orientuotis būtų dar lengviau, leidinys užbaigiamas „Svarbiausių dalykų, apie kuriuos kalbama šiose knygoose, abėcėliniu indeksu“ („Indeks przedniejszych rzeczy, które się w tych książkach zamykają, według obiecała rozłożony“).

Skargos traktato kompoziciją, o ne turinį ar stilių, pirmiausia čia aptarėme todėl, kad ji glaudžiai susijusi su kūrinio geneze ir autoriaus išsikeltu tikslu. *Septyni stulpai* turėjo būti lengvai prieinamas ligtolinės diskusijos su Volanu tezių rinkinys ir Katalikų bažnyčios mokymo apie Viešpaties vakarienės Sakramentą populiarinimo priemonė. To meto sąlygomis, kai evangelikų ir katalikų jėgos Didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje buvo apylygės, šis veikalas turėjo tapti patogiu parankiniu ginklu perkeitimo dogmos išpažintojams.

Tiesioginis Skargos *inventio* šaltinis, rašant šį lenkišką traktatą, buvo, kaip pats nurodo antraštėje, jo ankstesni lotyniški poleminiai tekstai, nukreipti prieš Volaną. Tai – jau minėtieji *Už Švenčiausiąją Eucharistiją* (1576) ir *Dvylika gudrybių* (1582). Argumentų jiems, taigi ir *Septyniems stulpams*, mūsų jėzuitas dažniausiai sėmėsi, be abejo, iš Biblijos: atremdamas Volano tezes, Skarga visų pirma pateikia Senojo ir Naujojo Testamentų citatas.

Pažymėtina, jog ir Edwardas Świeckis, ir Bronisławas Natońskis, lotyniškųjų Skargos traktatų tyrinėtojai, pastebėjo, kad juose nėra nuorodų į tą Biblijos vietą, kurioje tiesiogiai kalbama apie Viešpaties vakarienę, – į Pirmojo laiško korintiečiams 11 skyrių. O štai *Septyniuose stulpuose* aptinkame (tiesa, neiškeltas į paraštę) nuorodas į šio skyriaus 27 eilutę ir netgi ištisą citatą (1 Kor 11, 29–30):

[...] baisi tai Dievo rykštė cvinglijonams, kad Sakramente yra tikras Viešpaties Kūnas, mat ir Šventasis Raštas, ir Bažnyčios mokytojai teigia, kad jį, ten esantį, priima ne tik gerieji ir vertieji, dvasiškai ir kūniškai, savo išganymui, bet ir blogieji bei nevertieji, kūniškai, bet ne dvasiškai, – savo pražūčiai. Apie tai yra didis ir nepaprastai aiškus liudijimas, kurio cvinglijonai nepaiso: „Kas, – pasakyta, – valgo ir geria nevertai, tas nuodus sau (arba pasmerkimą) valgo ir geria, nepripažindamas Viešpaties kūno. Todėl tarp jūsų daug silpnų ir ligotų, ir daugelis žuvo.“³⁹ (p. 177)

³⁹ Čia pateikiamas pažodinis lenkiškojo teksto vertimas. Plg. Česlovo Kavaliausko vertimą: „Kas valgo ir geria, to Kūno nepaisydamas, tas valgo ir geria sau pasmerkimą. Todėl tarp jūsų daug silpnų bei ligotų ir nemaža užmigusių.“ – *Vert. past.*

Taigi Skarga ne tik „surinko lenkiškai“ anksčiau panaudotus argumentus, bet ir pridėjo lotyniškuosiuose veikaluose neminėtų. Tai byloja apie tam tikrą traktato originalumą.

Remdamasis Bažnyčios tėvų teiginiais, Skarga naudojosi belgų teologo Jono Garecijaus (Jean Garrett, Ioannes Garetius, Garecius) kompendiumu *Apie tikrą Kristaus kūno buvimą Eucharistijos Sakramente (De vera praesentia Corporis Christi in Sacramento Eucharistiae*, I leid. Antverpene, 1561, vėliau daug kartotinių leidimų). Koks pravartus tasai rinkinys gali būti, Skarga atrado praėjus vos keletui metų po pirmojo leidimo pasirodymo, rašydamas veikalą *Už Švenčiausiąją Eucharistiją*, vadinasi, kaip pastebi Šwieckis, anksčiau už Robertą Belarminą⁴⁰. Apie tai, kad naudotasi Garecijaus veikalu, kalbama jau *Septynių stulpų* pradžioje, autorius netgi ragina jį pasiskaityti: „kas jų [t. y. Bažnyčios tėvų liudijimų apie tikrą Kristaus kūno buvimą Eucharistijoje] nori daugiau, tegu pavarto lotyniškas Garecijaus knygas“ (p. 44). Tiesiogiai Skarga naudojosi ir šv. Augustino, Jono Auksaburnio, Kiprijono raštais⁴¹. Taip pat, kaip ir 1576 m. išleistame veikale, jis pasitelkė Berengaro⁴² erezijos pavyzdį (p. 75), nežinodamas, kad jo cituojama formulė, kuria Viduramžių epochos prancūzų teologas išsižadėjo savo paklydimo, anaip tol nereiškę galutinio jo apsisprendimo⁴³.

Labai įdomu, kad Skarga remiasi *Nesvyžiaus katekizmu*⁴⁴ ir ką tik pasirodžiusiu *Vilniaus katekizmu*⁴⁵. Jų citatas polemistas pasitelkia tam, kad parodytų neatitikimus tarp pačių protestantų siūlomų Eucharistinės formulės

⁴⁰ Žr. Edward Świecki, *op. cit.*, p. 229.

⁴¹ *Ibid.*, p. 237.

⁴² Berengaras Turietis (Berengar de Tours, Berengarius Turonensis, apie 1000–1088) – prancūzų filosofas scholastas ir teologas, racionalistiškai kritikavęs Eucharistijos koncepciją (nepripažino transsubstanciacijos). Priešininkų smarkiai spaudžiamas, du kartus prisipažino klydęs, tačiau iš tiesų savo įsitikinimų laikėsi iki mirties. – *Vert. past.*

⁴³ Žr. Hervé Masson, „Berengariusz z Tours“, in: Hervé Masson, *Słownik herezji w Kościele katolickim*, przeł. Bożena Sęk, Katowice: Wydawnictwo „Książnica“, 1993, p. 85–86.

⁴⁴ *Nesvyžiaus katekizmas* – 1563 m. Mikalojaus Radvilos Juodojo finansuojamas Nesvyžiaus spaustuvės išleistas, manoma, Simono Budno ir Martyno Čechovičiaus (Marcin Czechowicz) parengtas protestantiškas katekizmas lenkų kalba. Lietuvos evangelikai reformatai juo naudojo neilgai, mat kai kurie aiškinimai jame buvo aiškiai anabaptistinės ir antitrinitoristinės pakraipos. Iš tiesų tyrinėtojai mini tais pačiais metais Nesvyžiuje išleistus du katekizmus – didįjį ir mažąjį; straipsnio autorius greičiausiai turi galvoje didįjį. – *Vert. past.*

⁴⁵ *Vilniaus katekizmas* – Lietuvos evangelikų 1581 m. Vilniuje išleistas naujas katekizmas lenkų kalba, parengtas atsiribojus nuo „eretiškų“ Nesvyžiaus leidinių. – *Vert. past.*

variantų: *Nesvyžiaus katekizme* pabrėžiamas dvasinis Kristaus buvimas Eucharistijoje (p. 160), o štai *Vilniaus katekizme* kunigo žodžiai, tariami Aukojimo metu, esą klaidinamai panašūs į katalikišką formulę: „Imkite, valgykite, tai yra mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus kūnas, kuris vardan mūsų buvo atiduotas mirčiai“ (*ibid.*). Iš šio sugretinimo jėzuitas daro išvadą, kad kalvinistų kunigai apgaudinėja savo tikinčiuosius. Taip pat jis smarkiai pabrėžia (tai buvo nuolatinis polemikų su kitatikiais motyvas), kad protestantų doktrina laikui bėgant keičiasi: „Jie kasdien vis ką nors pataiso, bet tik tam, kad išeitų dar apgaulingiau ir klastingiau“ (*ibid.*). Skarga nutyli, kad *Nesvyžiaus katekizmas* faktiškai buvo ne evangelikų reformatų (kalvinistų), bet arijonų teologų minties vaisius. Kaip abiejų minėtųjų katekizmų gretinimas, taip ir su aprobacija (!) Skargos pateiktos Martyno Lutherio ir Pilypo Melanchtono nuomonės (p. 224–225), autoriaus įsitikinimu, rodo skilimus pačios protestantų stovyklos viduje. Mat Lutherio veikalas⁴⁶ – net *Įvadą apie babiloniškąją Bažnyčios nelaisvę* (*De captivitate Babylonica ecclesiae praeludium*) ir *Laišką čekams* (*Epistula ad Bohemos*) – jėzuitas cituoja ir savais žodžiais Melanchtono požiūrį atpasakoja vien siekdamas įrodyti, kad liuteronai – priešingai nei kalvinistai, bet lygiai taip, kaip katalikai, – komunijos priėmimo dviem pavidalais nelaiko dogma.

Norint išskirti Skargos traktato *elocutio* – minčių raiškos bei stilistikos – ypatumus, reikia apibrėžti jo ginčo su Volanu esmę. Protestantų teologas laikosi požiūrio, kad Eucharistijos auka yra Viešpaties Kančios paminėjimas, simbolis, taigi liturgijos metu duona ir vynas iš tikrųjų nevirsta Kristaus kūnu ir krauju. Viešpaties Vakarienės Sakramento esmė, kalvinistų manymu, yra dvasinis tikinčiųjų susijungimas su Išganytoju. Jėzuitas kuo puikiausiai žino, kad simbolines reikšmes paprastai suvokia nedaugelis, todėl argumentuoja remdamasis tvirta realistine logika. Ja pagrįsti jo kuriami įvaizdžiai, o Volano metaforas bei perkeltinę reikšmę turinčias formuluotes jis „nusodina ant žemės“, palikdamas oponentą tarsi pakibusį ore, be pagrindo po kojomis. Suprantama, tai jis daro pasitelkdamas tropus ir retorines figūras, bet medžiagą

⁴⁶ Pagrindinį Lutherio veikalą, kuriuo remiasi, Skarga vadina „knyga apie Eucharistijos išaiškinimą“ (*lib[er] de Declaratione Eucharistiae*). Greičiausiai jis naudojosi ne vokiškais Lutherio veikalais Eucharistijos tema, bet lotynišku leidiniu *Martini Lutheri De confessione, & Eucharistiae Sacramento [...] Sermo*, [Straßburg], 1524. – Vert. past.

jiems ima iš to, kas kūniška, įprasta, kasdieniška⁴⁷. Dera pripažinti, kad čia Skarga demonstruoja didelį išradingumą:

Tegu tave palaiko ir tai, kad Kristus mums Sakramente paliko tikrą savo kūną. [...] Tos brangiausios savo mylimosios⁴⁸ paguodai didžiai ją mylintis sutuoktinis išvykdamas, kadangi nebegalėjo būti regimas, teikėsi [jai] palikti neregimą savo buvimą nuosavo kūno pavidalu. Negana, kad pasiliko su ja Dievyste ir Dvasia, – taip jis visada nesitraukdamas buvo su Sinagoga ir su tarnaitė Hagara⁴⁹, tačiau tikrajai žmonai reikėjo parodyti išskirtinį prielankumą bei meilę. Tai yra – būti su ja kūnu. (p. 30)

Be santuokinių metaforų, Skarga, kaip reikalauja retorinis aiškumo postulatų, kuria meninius vaizdus, susijusius su valgymu, užstale. Turint galvoje, kad kalbama apie Vakariinės Sakramentą, tai visiškai atitinka retorinį *decorum* (deramumo, tinkamumo) principą, vis dėlto kai kurios autoriaus formuluotės skamba kone stačiokiškai:

Jeigu jie [t. y. kalvinistai] nori [...] dvasiškai – tai yra dvasia, o ne kūnu – valgyti Dievo kūną, tikrovėje tai neįmanoma. Nes viena pati dvasia nei žabtų neturi, nei dantų, be kūno valgyti negali. [...] Vadinasi, valgo jie duoną, o Viešpaties kūną mini ir „tikėjimu priima“. Ir koks gi čia Dievo kūno valgymas? Ar kas nors iš tiesų pavalgo karališkų patiekalų, apie juos galvodamas ir tikėdamas, kad jie stovi prieš jį? Toks tikrai neprisivalgys, lygiai kaip tas, kuris tolimiausiam stalo gale sėdi ir iš tolo į dubenį žiūri. (p. 154–155)

Septynių stulpų autorius įvaizdžiams bei palyginimams panaudoja ir visuotinai žinomas to meto buitines detales:

Jei ąsotyje nėra vyno, argi jis ne tuščias? Betgi Volanas sako, kad duonoje yra Viešpaties kūnas, tačiau tik kaip *signatum in signo*⁵⁰, tarytum tas vynas iškaboje,

⁴⁷ Toliau bus pateiktas nemažas pluoštas ilgojų traktatų ištraukų. Taip daroma norint parodyti meninę Skargos kūrinio vertę, atsižvelgiant į egzemplifikacinę tų ištraukų vertę, taip pat todėl, kad *Septynių stulpų* retorinės analizės iki šiol niekas nėra atlikęs.

⁴⁸ Turima galvoje Katalikų bažnyčia. – *Vert. past.*

⁴⁹ T. y. su judėjais ir su musulmonais. – *Vert. past.*

⁵⁰ Tai, kas pavaizduota ženkle (atvaizde) (*lot.*).

kurią iškelia kaip ženklą, kad čia parduodamas vynas. Ir tai ne apgaulė? Argi vynas iškaboje tikras? Argi ne plika ir tuščia toji iškaba, kuri tėra paprastas ženklas ir daugiau nieko? O, išdavysčių ir apgaulių kupini žmonės, [...] sakykite tiesiai: „Tai yra Kristaus kūno pavidalas ir ženklas“, – lygiai kaip kai kas nors rodo į nutapytą karalių ir sako: „Čia karalius, bet tik pieštas.“ Taip jūs žmonėms, kurie jūsų klausosi, tiesiai sakykite: „Tai yra Kristaus kūnas, tačiau tik perkeltine prasme, ne iš tiesų.“ (p. 162–163)

Laikydamasis metodo, kurį galima būtų pavadinti išjuokiamuoju realizmu, Skarga pasitelkia *descriptio* (aprašymo, pavaizdavimo) retorinę figūrą. Jis tartum apsimeta naivuoliu prasčiokėliu ir abstrakčią idėją perteikia konkrečiais, kūniškais vaizdais:

O tai, ką sako Volanas, – esą jis tikėjimu į dangų nuskrenda ir ten valgo patiekalus iš Kristaus kūno, – tai jau gryniausia sukybė. Paklausk jo, kaipgi jis ten skrenda, ar tik mintimis ir svajonėmis, ar iš tikrųjų. [...] Tačiau jeigu Volanas iš tikrųjų – ar dvasia, ar kūnu – tenai buvo įskridęs, tai ko gi iš ten sugrįžo, iš džiaugsmų į vargus? (p. 157)

Tai juk didžiulė šventvagystė, tai išdavikiška vargdienių apgaulė: valgyk, sako [Volanas], Kristaus kūną, gerk Jo kraują. Tu ir klausi: kur tatai yra? O jis parodo tau į dangų ir pataria skristi tenai. (p. 193)

Pasirinkti palyginimai bei meniniai vaizdai primena seną Stanisławo Windakiewicziaus teiginį, esą Skarga pasižymėjęs „mozūrišku temperamentu“, jo mąstymas buvęs valstietišškai realistiškas, o pasaulio suvokimas jutiminis⁵¹. Konceptijos *extra Calvinisticum*⁵² absurdiškumą *Septynių stulpų* autorius įrodinėja, interpretuodamas jas pažodžiui, ignoruodamas perkeltines prasmes bei abstrakcijas. Kita vertus, kai jėzuitas pastebi, kad evangelikai reformatai kai kuriais atvejais griežtai laikosi Šventojo Rašto raidės (ir tai neatitinka katalikų doktrinos ar praktikos), jis juos užsipuola, demonstruodamas, kaip toks

⁵¹ Žr. Stanisław Windakiewicz, *Piotr Skarga*, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1925, p. 82.

⁵² „Kalvinistinis *ne viduje*“ (lot.). [Terminas, taikomas kalvinistų kristologijos dogmai, teigiančiai, kad Sakramente realiai negali būti Kristaus kūno. – *Vert. past.*]

pažodinis Biblijos supratimas gali nuvesti *ad absurdum*. Tinkamas pavyzdys – ta veikalo vieta, kur jis ironizuoja dėl kalvinistų praktikos priimti komuniją kaip Paskutinę Vakarienę, vien tikinčiųjų grupėje:

Tai tegu sau sėdi, tegu dar ir naktį tą savo vakarienę surengia, tegu nuveja šalin moteris, tegu jų susėda tik dvylika, dar tegu vienas būna išdavikas, nes juk visa tai jie ras tame pavyzdyje. O aklas aklume, kada gi tu praregėsi?⁵³ (p. 131)

Vis dėlto, atmindamas, kad tekstas skirtas ne itin praprususiam skaitytojui, ironijos Skarga griebiasi gana retai (pvz., „Mieli cvinglijonai“, p. 151). Taip pat retai, nors tai tikriausiai neatitiko tuometinio eilinio skaitytojo lūkesčių, jis vartoja įžeidžiamus, priešininką sumenkinančius epitetus. Vos keletą kartų vis dėlto nesusilaiko ir įterpia oponento vardą pašiepiančių paronomazijų: „Toć ośla i **wółowa**⁵⁴ wiara, **Wolanie**“ („Tai juk asilų ir jaučių tikėjimas, Volanai“, p. 53); „mówi Prorok: Poznał wół Pana swego, izali będzie grubszy niżli **wół**, ten **wół ano** mówią [...]“ („sako Pranašas: „Pažino jautis savo šeimininką“⁵⁵, negi bus bukesnis už jautį tas jautis, juk⁵⁶ sako [...]“, p. 136). Palyginti su įpras-tu tuometinių religinių polemikų tonu, reikia pripažinti, kad mūsų jėzuitas savo mintis reiškia vis dėlto labai kultūringai⁵⁷.

Ryškiausi *Septynių stulpų*, kaip poleminės prozos veikalo, stilistikos ypatumai yra dažnos antitezės, ritmiška sintaksė, suteikianti tekstui sklandumo (tai matyti jau pateiktose citatose), retorinių klausimų gausa, – kartais jie pateikiami virtinėmis ir yra labai vaizdingo turinio. Baigdami norime pateikti dar du pavyzdžius:

⁵³ Kitą to paties metodo taikymo pavyzdį žr. p. 245.

⁵⁴ Čia ir toliau paryškinta šio straipsnio autoriaus. – *Red. past.*

⁵⁵ Plg.: „Jautis pažįsta savo šeimininką“ (Iz 1, 3; Skvirecko vertimas). – *Vert. past.*

⁵⁶ Originale šioje vietoje – gana sunkiai išverčiamas žodžių žaismas; eilutė surinkta taip, kad baigtųsi skiemenimis *wol an* ir perkėlimo ženkliuku, todėl perskaitoma: „negi bus bukesnis už jautį tas Volanas.“ – *Vert. past.*

⁵⁷ Žr. Eugeniusz Jarra, *op. cit.*, p. 1–3; Wiesław Stec, *Literacki kształt polemik antyjezuickich z lat 1578–1625*, Białystok: Dział Wydawnictw Filii UW, 1988; Joanna i Dariusz Cezary Maleszyńscy, „Nienawiść i literatura, czyli nieznosna lekkość słów“, in: *Dwór mający w sobie osoby i mózgi rozmaite. Studia z dziejów literatury i kultury*, red. Barbara Sienkiewicz, Barbara Judkowiak, Poznań: Wydawnictwo Nakom, 1991, p. 24–41; Piotr Wilczek, *Dyskurs, przekład, interpretacja. Literatura staropolska i jej trwanie we współczesnej kulturze*, Katowice: Wydawnictwo Gnome, 2001, p. 115–139.

Kuris gi piemu savo avis šeria nuosavu krauju? Net ne kiekviena motina vaiką maitina savo krūtimis. (p. 239)

Kodėl gi [Volanas] klaidina, kitoje vietoje sakydamas: „iš tiesų priimame Viešpaties kūną Sakramente“? Kaip tai – „iš tiesų“, jei ne iš tikrųjų? Kas iš tiesų prisivalgys to, ko nėra? (p. 153)

Jei panagrinėtume, kuri iš trijų pagrindinių retorikos dalių (*inventio–dispositio–elocutio*) *Septyniuose stulpuose* yra veiksmingiausia siekiant poleminių tikslų, paaiškėtų, kad tai vis dėlto ne *elocutio*, bet *dispositio*. Svariausius argumentus Skarga sutelkė paskutiniajame, septintame „stulpe“, pavadintame „Dievo Kūno priėmimas dažnai ir pavieniui“. Klausimas dėl Švč. Komunijos Sakramento priėmimo dažnio – liturgijos metu, tikinčiųjų susibūrimuose, individualiai (pvz., namuose) – ginče apie transsubstanciaciją nėra esminis, ir vis dėlto kaip tik šį aspektą jėzuitas pasirinko aptarti traktato pabaigoje, išplėtodamas mintį iki efektingo finalo. Skarga pasitelkia retorinę amplifikaciją ir stengiasi paveikti instinktyvius skaitytojo jausmus, siekdamas galutinai jį įtikinti katalikiškosios teologijos (ar veikiau praktikos) teisingumu.

Atspirties tašku buvo pasirinktas atsakymas į Volano priekaištą, esą katalikai retai (kartą ar du per metus) tėra prileidžiami prie Viešpaties Vakarieniės (p. 227). Skarga aiškina, kad Bažnyčios nurodymuose dėl šio Sakramento kalbama apie minimumą, privalomą katalikui, o praktika – tą liudijęs kad ir Vilniaus pavyzdys – rodanti, kad „komunikantų“ būna „nemažas skaičius“ (p. 228). Paskui jis pereina į kontrpuolimą, prikišdamas kalvinistų dvasininkams, kad, absurdiškai laikydamiesi Biblijos raidės, jie elgiasi žiauriai, mat nevyksta pas ligonius bei mirštančiuosius su Vakarieniės Sakramentu, teikiamu „pavieniui“, t. y. individualiai. Taigi jis meta kelis retorinius klausimus ir pats diagnozuoja susiklosčiusią padėtį:

Ir ką tie cvinglijonai galvon įsikalė? Kaip jie pasirūpins nėščiomis moterimis, kaip – einančiais į mūšį ir į karą, kaip – į jūrą išplaukiančiais, kaip – visais, kurie leidžiasi į sunkumus ir pavojus, kaip jie paguos mirštančiuosius ir su jais atsisveikins? [...] Tokie ministrai įstumia į neviltį, todėl ir jų mokinių, ir jų pačių daugiau miršta. (p. 251–252)

Šiems žodžiams pagrįsti jėzuitas kaip pavyzdį pateikia vieną atsitikimą Vilniuje, ir tai yra – kas labai svarbu, kalbant apie kūrinio kompoziciją, – pasakutiniai *Septynių stulpų* sakiniai:

Pamenu nemažai istorijų apie pasibaisėtinas jų mirtis, vieną – čia, Vilniuje, pagarsėjusią, tokios moters, ir tikėjimu, ir elgesiu (o šie paprastai būna susiję) didelės palaidūnės. Kai ji buvo arti mirties, ją lankė ministrai; šie paminėjo Kristų, o jinai baisiai rėkdama juos užsipuolė, sako: „Koks dar Kristus? Nežinau tokio, tik raguotąjį, kokį jūs man vaizdavote.“ Ir šitaip rėkdama, mėsą nuo savęs dantimis plėšdama, nudvėsė. Tai tikras dalykas, žmonės dar nepamiršo, ir vardas tos žmogystos žinomas, ir vyras jos gal dar gyvas tebėra. (p. 252)

Skarga smogė į jautrią evangelikų reformatų religinės gyvensenos vietą – baimę mirties akivaizdoje. Siekdami ją įveikti, jie taikė įvairias kolektyviai atliekamas religines praktikas, kaip rodo, pvz., Kiprijono Baziliko (Cyprian Bazylik, 1535 – po 1591) *Trumpas [...] Elzbietos iš Šidloviekių Radvilienės, Vilniaus vaivadienės, mirties ir laidotuvių 1562 m. aprašymas* (*Krótkie wypisanie sprawy przy śmierci i pogrzebie [...] Halźbiety z Szydłowca Radziwiłłowej, wojewodziny wileńskiej, roku 1562, Lietuvos Brasta, 1563*)⁵⁸, tačiau mirštančiam nebūdavo suteikiamas Viešpaties Vakarienės Sakramentas. Apie priešmirtinį nerimą, darydamas sąsają su pateiktuoju pavyzdžiu, jėzuitas kalba ir trumpame „Šių knygų užbaigime“.

Taigi traktato finalą, apibendrinimą sudaro ne Biblija, Bažnyčios tėvų raštais ar tradicija pagrįsti teologiniai argumentai Kristaus kūno buvimo ar nebuvimo Altoriaus Sakramente klausimu, bet *argumentum ad populum*⁵⁹. Galiausiai pergalę dispute turi nulemti ne teologija, o paprastų žmonių jausmai ir instinktai, – juk paprastiems žmonėms ir skirtas šis traktatas, parašytas lenkų kalba. Pirmasis toks Skargos kūryboje. Volanas tikriausiai nesitikėjo, kad, metęs jam pirštinę, susidurs su tokiu teologinės polemikos meistru ir retorikos meno žinovu.

⁵⁸ Žr. Stanisław Kot, „Nieznany poeta polski XVI w.“, in: *Zeitschrift für Slawische Philologie*, Nr. 25, 1956, p. 127–145; *Славяномоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага XVI–XVIII стст.*, уклад., прадм. і камент. А. У. Бразгунова, Мінск : Беларуская навука, 2011, p. 82–119 (tekstas lenkų k. ir vertimas į baltarusių k.).

⁵⁹ Apeliavimas į mases (*lot.*).

RICHIUS BARTHOLOMEUS, „In libellum Andreae Volani [...]“ = Bartłomiej Richius, „Na książkę Andrzeja Wolana [...]“, tłum. Dorota Gacka, in: Andrzej Wolan, *De libertate politica sive civili. O wolności Rzeczypospolitej albo ślacheckiej*, tłumaczenie Stanisława Dubingowicza, wyd. i oprac. Maciej Eder, Roman Mazurkiewicz, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2010.

[SCARGA PETRUS,] *Pro Sacratissima Eucharistia contra haeresim Zvinglianam. Ad Andream Volanum, praesentiam Corporis D. N. Iesv Christi, ex eodem Sacramento auferentem Petri Scargae Societatis Iesv Libri Tres*, Vilnae: Ex typographia, et sumptibus [...] Nicolai Christophori Radivili, 1576.

[SKÁRGA PIOTR,] *Siedm Filarow Ná ktorych stoi Kátolicka náuka o przenieświętszym Sakramencie Ołtarza postawione przeciw náuce Zwingliáńskiej, Cálwinskij lędrzeiá Wolaná, y przeciw Pedagoiey teraz po Polsku wydánay, iednego ciemnego Ministrá, z ciemney Drukárniej. Przez Księdzá Piotrá Skárgę Kapłana Societatis Iesu, ktory to co po Laćinie przeciw temuż Wolanowi dwakróć pisał dla poięcia pospolitego po Polsku zebrał*, [W Wilnie:] W Drukarni y nakładem [...] Mikołaiá Krysztofá Radziwiłá, 1582.

LITERATŪRA

CHEMPEREK DARIUSZ, „Środowisko literackie protestantów w Wilnie pierwszej połowy XVII wieku. Krąg pisarzy zborowych“, in: *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, t. 4, 2007.

DAUGIRDAS KĘSTUTIS, *Andreas Volanus Und die Reformation im Grossfürstentum Litauen*, Mainz: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008.

JARRA EUGENIUSZ, „Ks. Skarga a Wolan, rzecznik kalwinizmu polskiego w XVI wieku“, in: *Horyzonty*, 1963, Nr. 8 (80).

KOROLKO MIROŚŁAW, *Klejnot swobodnego sumienia. Polemika wokół konfederacji warszawskiej w latach 1573–1658*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1974.

KOROLKO MIROŚŁAW, „Wstęp“, in: *Polskie pieśni pasyjne. Średniowiecze i wiek XVI*, red. Juliusz Nowak-Dłużewski, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1977, t. 1, p. 29.

KOSMAN MARCELI, *Protestanci i kontrreformacja. Z dziejów tolerancji w Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku*, Wrocław i in.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978.

KOT STANISŁAW, „Nieznany poeta polski XVI w.“, in: *Zeitschrift für Slawische Philologie*, Nr. 25, 1956.

KOT STANISŁAW, „Wstęp“, in: Piotr Skarga, *Kazania sejmowe*, oprac. Stanisław Kot, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1925.

KRIEGSEISEN WOJCIECH, *Stosunki wyznaniowe w relacjach państwo–kościół między reformacją a oświeceniem*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2010.

LUKŠAITĖ INGĖ, *Reformacja a przemiany kulturowe w Wielkim Księstwie Litewskim*, Poznań: Instytut Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza, 2003.

MALESZYŃSCY, JOANNA, DARIUSZ CEZARY, „Nienawiść i literatura, czyli nieznosna lekkość słów“, in: *Dwór mający w sobie osoby i mózgi rozmaite. Studia z dziejów lite-*

- ratury i kultury*, red. Barbara Sienkiewicz, Barbara Judkowiak, Poznań: Wydawnictwo Nakom, 1991.
- MASSON HERVÉ, „Berengariusz z Tours“, in: Hervé Masson, *Słownik herezji w Kościele katolickim*, przeł. Bożena Sęk, Katowice: Wydawnictwo „Książnica“, 1993.
- MAZURKIEWICZ ROMAN, „Wstęp“, „Objaśnienia“ [wspólnie z Maciejem Ederem], in: Andrzej Wolan, *De libertate politica sive civili. O wolności Rzeczypospolitej albo ślacheckiej* (tłumaczenie Stanisława Dubingowicza), wyd. i oprac. Maciej Eder, Roman Mazurkiewicz, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2010.
- MICHAŁOWSKA TERESA, *Średniowiecze*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995.
- NATOŃSKI BRONISŁAW, *Humanizm jezuicki i teologia pozytywno-kontrowersyjna od XVI do XVIII wieku. Nauczanie i piśmiennictwo*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2003.
- NIEDŹWIEDŹ JAKUB, *Kultura literacka Wilna (1323–1655)*, Kraków: Universitas, 2012.
- Славянамоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага XVI–XVIII стст., уклад., прадм. і камент. А. У. Бразгунова, Мінск: Беларуская навука, 2011.
- STEC WIESŁAW, *Literacki kształt polemik antyjezuickich z lat 1578–1625*, Białystok: Dział Wydawnictw Filii UW, 1988.
- ŚWIĘCKI EDWARD, „Skarga jako obrońca katolickiej nauki o Eucharystji“, in: *Przegląd Teologiczny*, rocznik 9, 1928.
- TAZBIR JANUSZ, *Piotr Skarga, szermierz kontrreformacji*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna“, 1978.
- TAZBIR JANUSZ, „Skarga Piotr“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 38, Warszawa: Polska Akademia Umiejętności, 1997.
- ULČINAITĖ EUGENIJA, *Baroque Literature in Lithuania*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.
- WILCZEK PIOTR, *Dyskurs, przekład, interpretacja. Literatura staropolska i jej trwanie we współczesnej kulturze*, Katowice: Wydawnictwo Gnome, 2001.
- WINDAKIEWICZ STANISŁAW, *Piotr Skarga*, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1925.

Piotr Skarga's *Siedm Filarów*: Its Genesis and the Rhetoric Aspect

Summary

The paper focuses on the circumstances of the appearance of Piotr Skarga's treatise *Siedm Filarów* (*Seven Pillars*, 1582) and on the analysis of rhetoric characteristics of the work, which has not attracted more detailed research yet. The treatise is a compilation and a generalization of a nine-year-long theological polemic between the Jesuit author and the prominent Calvinist theologian Andreas Volanus about the Sacrament of the Lord's Supper (the issue of the presence or absence of the Christ's body in the Sacrament) and about the rites of the Roman Catholic and the Reformed Evangelical churches.

The rhetoric analysis of *Siedm Filarów* points to a work of high artistic value, especially from the point of view of *elocutio* and *dispositio*. Skarga's choice of rhetoric means was aimed at the level of perception of the ordinary reader; he resorted to the method of derisive realism and fought Volanus' symbolic concept by creating actual artistic images. The composition of the work is based on the technique of rhetorical amplification: the key arguments of the treatise are concentrated in a consideration of an incidental question (whether the believers can or cannot receive the sacrament individually), which is raised at the end of the work.